

Titel: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K18

Citation: "Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K18", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K18*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Jette Knudsen; Johnny Kondrup; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2001 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-kk-txr-root.pdf> (tilgået 24. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K18

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

Tekstredegørelse

1. Manuskriptbeskrivelse 477
2. Datering og kronologi 478
3. Indhold 479

1. Manuskriptbeskrivelse

Journalen KK er en indbundet bog, beskrevet både forfra og bagfra. Bogen er af SK mærket »KK«. Den består af 61 blade eller 122 sider. Hele journalen er bevaret og findes i Kierkegaard Arkivet (KA) på Det Kongelige Bibliotek.

KK 1 Manuskriptet består af et halvbind af brunt skind og brunligt marmoreret overtrækspapir. Ryggen er forsynet med ornamentik præget i guld. Bindet er på forsiden i øverste højre hjørne påklæbet en hvid etiket med påskriften »K.K.«. Bindet er på indersiden af forpermen i øverste venstre hjørne mærket »KK«.

61 blade i 8°.^{*} Bladene er med blyant forfra pagineret 23-75 på hver anden side (højresiderne) og bagfra pagineret 1-21 (højresiderne).

Papir: svært, ribbet; vandmærker: venusmusling samt ordene I. Honig eller Holland eller Zoonen. Tresidet sprængt grønt snit. Mål: 131 x 224 mm.^{*} Hæftesnor af naturfarvet sejlgarn.

Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. På s. [1] og [74] forfra er to overskrifter, s. [20] og [21] forfra to bemærkninger og s. 55 forfra en tilføjelse skrevet hen over hele siden. S. [36] forfra benyttes en lidt bredere margin og mindre skrift end ellers. S. [2]-[4] og 75-[99] forfra er ubeskrevet.

En enkelt overskrift (s. [74] forfra) er understreget med rødt blæk.

Håndskriften er regelmæssig og let læselig.

Få korrektioner.

1 (B-fort. 445; KA, C pk. 3 læg 4; Pap. II og XII C 9 samt II og XIII C 26 + 29-32 + 53-62 + 64-65)

2. Datering og kronologi

Journalen KK er beskrevet både forfra og bagfra. Den første optegnelse forfra, KK:1, er et planlagt, men aldrig realiseret excerpt af en afhandling af K. Conradi i *Zeitschrift für spekulative Theologie*, udg. af Bruno Bauer, bd. 3, 2. hæfte, Berlin 1838, ktl. 357; optegnelsen er udateret, men formentlig skrevet i juli 1838. Journalens første daterede optegnelse, KK:2, er if. marginalnote KK:2.a blevet til i tidsrummet 23. juli – 21. aug. 1838. KK:3 og KK:4 er afsluttet hhv. 30. sept. og 9. nov. 1838. Den sidste daterede optegnelse er KK:5, som SK færdigskrev 9. dec. 1838. De resterende tre optegnelser skrevet forfra i journalen, KK:6-8, samt de tre optegnelser skrevet bagfra, KK:9-11, er alle udateret. KK:6, som indeholder et meget kort referat af F.C. Baur *Die christliche Lehre von der Versöhnung in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Tübingen 1838, ktl. 423, er formentlig skrevet umiddelbart efter KK:5, dvs. i december 1838. Romerbrevseksegesen, KK:7, synes imidlertid at knytte an til C.E. Scharlings forelæsninger over Romerbrevet i vintersemestret 1839-40.^{*} Den sidste af optegnelserne skrevet bagfra i journalen, KK:11, er SKs gengivelse af H.L. Martensens forelæsninger over »Speculativ Dogmatik«. Optegnelsen, som bygger på et forelæsningsreferat, der ikke skyldes SK selv,^{*} omfatter kun de første 23 paragraffer af forelæsningerne. Hvis det kan antages, at Martensen har gennemgået §§ 1-59 i sommersemestret 1838, dvs. fra maj-sept., og resten, §§ 60-99, i vintersemestret 1838-39,^{*} må §§ 1-23 formentlig være afviklet i maj-juni 1838, hvorfor

forelæsningsreferatet, som danner forlæg for KK:11, må dateres til denne periode. SK har antagelig snart derefter, måske allerede i juli samme år, for hurtigt at gøre sig fortrolig med det eksamensrelevante stof, påbegyndt sin afskrivning af referatet.

Som det fremgår, har KK altså været beskrevet bagfra først; de mindre optegnelser, KK:9-10, er udateret, men KK:11 er antagelig påbegyndt i begyndelsen af juli 1838 og afsluttet allerede samme måned. Dernæst har SK vendt journalen om og den 23. juli påbegyndt skrivningen forfra af KK:1-6, som har beskæftiget ham frem til medio december samme år. Herefter har han lagt journalen til side, men er vendt tilbage til den i vintersemestret 1839-40, hvor han fra nov. 1839 frem til marts 1840 har indført KK:7 og i forlængelse heraf KK:8. På et tidspunkt senere end ibrugtagningen har han mærket journalen »KK«^{*} og i den forbindelse besluttet sig for at se bort fra kronologien. Derved blev optegnelserne KK:1-8 »forfra« og KK:9-11 »bagfra«.

3. Indhold

Journalen KK består hovedsagelig af excerpter af teologisk-dogmatisk litteratur. SK har villet indlede journalen forfra med et uddrag af en afhandling af K. Conradi »Ueber die Präexistenz Christi, oder die Voraussetzung der menschlichen Persönlichkeit« i Bauers *Zeitschrift für spekulative Theologie*, men han har kun anført titlen og afsat blanke sider til formålet (KK:1). Herefter følger journalens længste optegnelse, KK:2, der er et udførligt sammendrag af Julius Schaller *Der historische Christus und die Philosophie. Kritik der Grundidee des Werks das Leben Jesu von Dr. D. F. Strauss*, Leipzig 1838, ktl. 759. Midtvejs i optegnelsen afbrydes referatet af to indskudte personlige bemærkninger skrevet hen over hele siden, begge signeret »K.« (ms. s. 20f., jf. illustration i SKS 18, 332f.).

Af de efterfølgende excerpter er KK:4 og KK:5 de største. Der gives her sammendrag af hhv. Karl Rosenkranz *Encyklopädie der theologischen Wissenschaften*, Halle 1831, ktl. 35, og Joh. Adam Möhler *Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit, besonders im Kampfe mit dem Arianismus*, Mainz 1827, ktl. 635-636. I sidstnævnte excerpt falder en begejstret bemærkning om Möhlers behandling af Hilarius' værk om triniteten i 12 bøger, og i marginen herudfor har SK anbragt tre store udråbstegn (ms. s. 53, se illustration 11

Romerbrevseksegese, KK:7, og referatet af Martensens forelæsninger over »Speculativ Dogmatik«, KK:11.

Optegnelse KK:7 rummer SKs eksegese på vekselvis dansk og latin til Romerbrevet kap. 9-16, til dels efter F.A.G. Tholuck *Auslegung des Briefes Pauli an die Römer nebst fortlaufenden Auszügen aus den exegetischen Schriften der Kirchenväter und Reformatoren*, 3. opl., Berlin 1831 [1824], ktl. 102. Som allerede anført må denne optegnelse være foranlediget af C.E. Scharlings forelæsninger over Romerbrevet i vintersemestret 1839-40; men hvor tæt SK følger Scharlings eksegese, kan ikke afgøres, da forelæsningerne, som blev holdt på dansk, ikke findes trykt. Derimod er det tydeligt, at SK har gjort flittig brug af Tholucks tysksprogede kommentar. Umiddelbart kan det overraske, at partier af KK:7 er affattet på latin; det drejer sig bl.a. om SKs egne kritiske fortolkningsbidrag, oversættelser af steder i Det Gamle Testamente samt refererende gengivelser af passager hos Tholuck. På den anden side forbyr det ikke, at SK, som i journalen CC tidligere havde udarbejdet kompetente oversættelser til latin af Det Nye Testamente,* på ny fik lyst til at ytre sig på dette sprog, ikke mindst fordi den skriftlige prøve i nytestamentlig eksegese, som han indstillede sig til i sommeren 1840, også skulle foregå på latin.* Som i journalen CC har han i KK:7 benyttet K.G. Bretschneiders nytestamentlige ordbog *Lexicon Manuale Graeco-Latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74. De latinske perioder i optegnelsen vidner om SKs store fortrolighed med dette sprog.

I KK:7 forekommer der endvidere en del græske citater fra *Novum Testamentum Graece* og *Septuaginta* samt hebraiske citater fra *Biblia Hebraica* og rabbinsk litteratur. I det store og hele finder man hos SK en ganske nøjagtig gengivelse af de hebraiske ord, hvad konsonanterne angår. Kun få steder ses egentlige fejl, fx םא for םב. I øvrigt bemærkes, at han konsekvent undlader at angive både dagesh forte og dagesh lene, og at han ikke skelner mellem װ og ן. Vokaliseringen derimod er mere skødesløs; således forveksles ofte patach ( ) og qamæs ( ), af og til også sere ( ) og segol ( ); ingen steder er disse vokaliseringsfejl dog meningsforstyrrende.

Optegnelse KK:11 kan som nævnt dateres til sommersemestret 1838. H.L. Martensen blev ansat ved Københavns Universitet den 21. april 1838 som lektor ved Det Teologiske Fakultet, og det blev også overdraget ham at holde forelæsninger i moralfilosofi efter Poul Martin Møllers død. I sine erindringer beretter han:

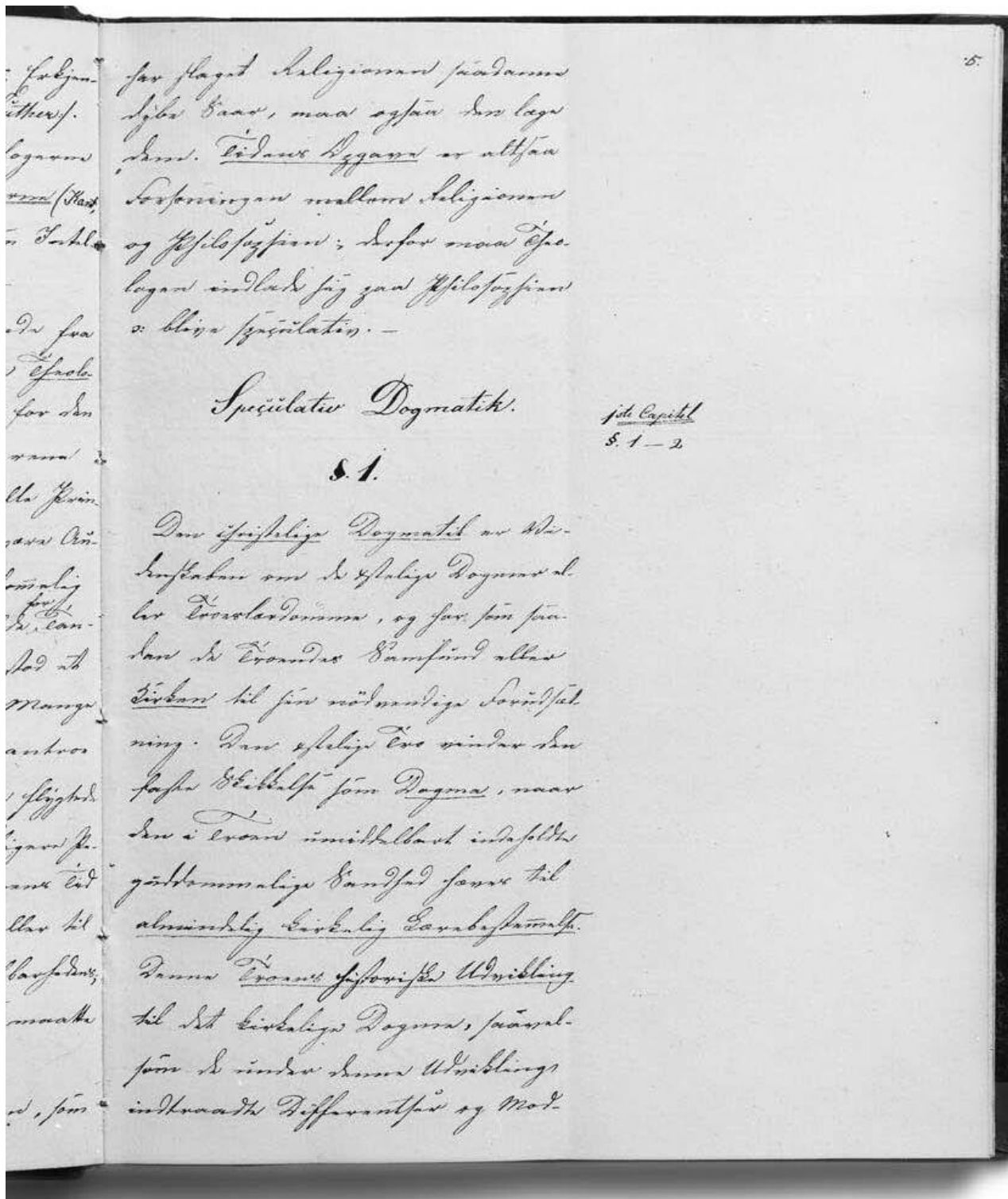
Naar jeg nu skal sige Noget om mine Forelæsninger, da maa jeg bemærke, at Dogmatiken dengang og i flere Aar derefter meest laae mig paa Hjerte. Her laae mine Grundproblemer. Jeg anmeldte den som speculativ Dogmatik for at betegne, hvad man her havde at vente sig, om jeg end senere ombyttede denne Benævnelse med den almindelige: christelig Dogmatik.*

Imidlertid savnede de studerende de nødvendige forudsætninger for en forståelse af den nyere filosofi og dennes forhold til teologien; »her kunde jeg Intet eller saa godt som Intet forudsætte«.* Martensen holdt derfor også en forelæsningsrække over »den nyere Philosophies Historie fra Kant til Hegel i dens indre Forhold til Theologien«.* Disse forelæsninger var en gentagelse af hans private, velbesøgte forelæsninger i vintersemestret 1837-38, »Prolegomena til den speculative Dogmatik«.* Blandt tilhørerne hertil befandt sig også SK - at dømme efter referaterne i notesbog 4 (trykt som *Pap. II C 12-24*).*

Martensen bemærker bl.a. følgende om sit forhold til Hegel og sine forelæsnings virkning:

Idet jeg nu foredrog Dogmatiken som den, der kunde forudsætte Kjendskabet til den nyere Philosophie og dens Indvirkninger paa Theologien, kom jeg i et eget Forhold til Hegel, der var Tidsalderens store og berømte Philosoph, af J. L. Heiberg indført hos os og i mange Henseender Gjenstand for min Beundring og Kjærlighed. Jeg maatte føre mine Tilhørere *gjennem* Hegel, vi kunde ikke blive staaende hos ham, men maatte, som det kaldtes, ud over ham. (...) Virkningen af mine Forelæsninger kan vistnok uden Overdrivelse betegnes som stor og ualmindelig.*

Som nævnt har SK fulgt i hvert fald begyndelsen af Martensens private »Prolegomena« i vintersemestret 1837-38. Derimod er det tvivlsomt, om han personligt har overværet forelæsningerne i »Speculativ Dogmatik« i de følgende to semestre. KK:11 indeholder kun et ufuldstændigt resumé af Martensens indledende betragtninger og af de første 23 paragraffer. Fra den periode foreligger der imidlertid også et fyldigt forelæsningsreferat af samtlige 99 paragraffer (se illustration 12

12. Kollegieabonnementet med referat af »Speculativ Dogmatik« af H.L. Martensen, s. 5

).* Når dette anonyme referat er interessant her, skyldes det, at der er vidtgående sproglig og indholdsmæssig overensstemmelse mellem KK:11 og det, vi vil kalde kollegieabonnementet.

Om dette i samtiden udbredte fænomen beretter M.G.G. Steenstrup:

Imidlertid maa man ikke tro, at selv de, der benytte den trykte Litteratur og forsømme Forelæsningerne paa Universitetet, derfor aldeles undvære Nyttens af dem; da Examensforholdene med Jernhaand har bundet de Studerende til Forelæsningerne, saa maa alle kjende enhver Docents Behandling af hans Gjenstand. Man er da henvist til de afskrevne Kollegier (...). Nu kan Universitetet vedblive at fortsætte sin mekaniske Gang trøstigt; selv om de Studerende ikke personligen modtage dets Lære, er der sørget for, at de dog ad anden Vej kunne gjøre sig bekendte dermed. Omendskjønt Kollegieabonnementerne ikke ere anlagte af Universitetet, eller staa under dets Opsyn, tjene de dog til at fuldstændiggjøre dets Virksomhed og stille sig saaledes ved Siden af Universitets-Bibliotheket og andre Bibliotheker til Studiernes Fremme.*

På linie med manuduktionsvæsenet synes kollegieabonnementerne at have spillet en betydningsfuld

rolle i studielivet; disse ordninger »ere de to indflydelsesrige Institutioner, som afgive en Maalestok for, hvorvidt Universitetet virkelig tilfredsstillter de Studerendes Trang. Det er to nye Poler, om hvilke Cirkulationen i Universitetslivet ogsaa maa dreje sig.«* Om de professionelle afskriveres rolle hedder det videre:

Afskriverne ere de vigtige Mellemmænd mellem Universitetet og de Studerende; og de før omtalte Kollegieabonnementer ere de Bibliotheker, hvor de forskjellige Udgaver, Aargange af Kathederlitteraturen findes til Udlaan; flere Studerende vide fra Kollegieabonnementerne, hvad Docenterne lære, end fra Universitetets Avditorier.*

Af de sparsomme kilder til fænomenet fremgår det altså, at professionelle afskrivere solgte forelæsningsnotater til studerende, der »ikke havde mulighed for at være til stede, eller som havde råd til at lade være«,* og endvidere at der – ligeledes i privat regi – må have været organiseret en form for udlån af disse forelæsningsreferater. De nærmere omstændigheder kendes ikke.

Allerede udgiverne af *Pap.* har fremsat den rigtige antagelse, at »Kollegiet med S.K.s Haand til Begyndelsen af Martensens Foredrag over den spekulative Dogmatik [dvs. KK:11] er sikkert Afskrift.«* Det forekommer i dag sandsynligt, at SKs forlæg var et kollegieabonnement, som han måske ikke i første omgang købte, men lejede. I sin anvendelse af materialet overrasker han derved, at afskrivningen sært nok kun omfatter begyndelsen af de enkelte paragraffer. Det må antages, at SK under sin eksamenslæsning er blevet opmærksom på sine notaters utilstrækkelighed og da for fuldstændighedens skyld har måttet anskaffe sig det komplette forelæsningsreferat.

Når man sammenholder KK:11 med kollegieabonnementet, kan der iagttages en række fortrinsvis stilistiske smårettelser; særlig iøjnefaldende er det, at SK næsten konsekvent og i øvrigt som udtryk for sin personlige smag erstatter »ei« med »ikke«.

Nedenfor bringes et udvalg af de mere bemærkelsesværdige afvigelser:*

KK:11 Kollegieabonnementet

Lovbestemmelse (374,34) Lærebestedelse (s. 5)

religieus-philosophiske (375,20) religionsphilosophiske (s. 10)

reale (376,19) religiøse (s. 20)

er aabenbaret (376,28) aabenbaredes (s. 21)

naae (377,25) vorde (s. 33)

Person (379,34) Personlighed (s. 55)

udfolder (381,10) indeholder (s. 69)

jordiske (381,20*) jødiske (s. 74)

medierer sig (382,18*) medierer den (s. 78)

Aabenbaringen (382,34) Aabenbaringen, Xstus (s. 83)

Individuations-Proces (383,36) Individualitets-Proces (s. 97)

Sacramentet (383,37) Sacramenterne (s. 97)

Bekjendelse (384,6) Bestemmelse (s. 102)

Gehalt (384,23) Indhold (s. 108)

Ufeilbarhed (385,5) Infallibilitet (!) (s. 112)

uendelige (385,20*) endelige (s. 113)

et System (385,30) et speculativt System (s. 119)

rette (385,33) virkelige (s. 119)

Sandhed (385,36) evige Sandhed (s. 120)

historisk og religieust (386,6) oprindelig, religiøst (s. 124)

Sammenfattende kan man sige, at hvor journalens øvrige optegnelser er excerpter af traditionelle teologiske skrifter, indtager KK:11 en særstilling ved at være excerperet fra et kollegieabonnement, der jo var en almindelig erstatning for manglende lærebøger. Også optegnelsen KK:7 skiller sig ud, fordi SK her inddrager andet materiale end den kilde, som danner forlæg for excerptet.